

sentits banals. Ara bé, no es tracta d'una filosofia generadora de grans sistemes ni explicacions, sinó que, ben al contrari, es reconeix òrfena de respostes i té fam de sentit. Vista així, la filosofia és germana de la pregària.

La resistència íntima és una aposta per tornar a la superfície, per redescobrir els llocs on sempre som, on sempre hem estat. Els verbs i els adverbis, els noms

propis, la casa són peces essencials d'una filosofia de la proximitat. Tenir cura d'allò que fem, d'allò que som, del proïsme, que, com un mateix, és sutura. Estar amb l'orella alerta per atendre l'altre, llaurar fortalesa per assumir la pròpia finitud. Reconciliar-nos amb els gestos quotidians i, sobretot, recuperar l'escalfor que només es dona a casa per irradiar-la arreu, malgrat la inexorable tempesta.

Glòria Cagigal

Universitat de Barcelona

Grup Aporia

<http://dx.doi.org/10.5565/rev/enraonar.646>

SARANYANA, Josep-Ignasi (2014)

Sobre Duns Escoto y la continuidad de la metafísica: Con un epílogo de gramática especulativa

Pamplona: Ediciones Universidad de Navarra, 180 p.

ISBN 9788431330248

Al llarg dels últims cinc decennis, els estudis al voltant de l'obra i la figura del franciscà Joan Duns Escot (1265/66-1308) han gaudit d'un increment quantitatiu i qualitatiu, motiu d'entusiasme en l'àmbit de la investigació del pensament medieval occidental. En aquest context de recerca, i de la mà d'un reconegut medievalista català, s'ha publicat recentment un recull d'assajos que estudien diverses qüestions de la teologia i la filosofia del pensador escocès. L'obra és el producte d'una vida de recerca i investigació del doctor Josep-Ignasi Saranyana, professor emèrit de la Facultat de Teologia de la Universitat de Navarra. El passat dimarts 13 de gener d'aquest any 2015, es presentà aquesta darrera obra del professor Saranyana a l'Ateneu Barcelonès, concretament, a la Secció de Filosofia. Juntament amb l'autor, es trobaren a l'acte els professors de filosofia Ramón Alcoberro (Universitat de Girona), Ignasi Guiu (Univer-

sitat de Barcelona) i Jaume Mensa (Universitat Autònoma de Barcelona). Josep-Ignasi Saranyana, nascut a Barcelona l'any 1941, es doctorà en Teologia amb una tesi sobre Bonaventura i en Filosofia amb una tesi sobre Tomàs d'Aquino. Fou ordenat sacerdot el 25 d'agost de 1968 a Madrid i incardinat a la prelatura de l'Opus Dei. Entre les nombroses publicacions seves, en destaca l'obra *Historia de la filosofía medieval* (Saranyana, 1985), un exemplar manual d'estudi, però també unes altres, com ara *La discusión medieval sobre la condición femenina* (Saranyana, 1997) o *La filosofía medieval: Desde sus orígenes patristicos hasta la escolástica barroca* (Saranyana, 2003). Saranyana ha dirigit més de cinquanta tesis doctorals i actualment és membre del Pontifici Comitè de Ciències Històriques (Ciutat del Vaticà). Les línies d'investigació principals que segueix són la teologia i la filosofia de la baixa edat mitjana, així com la

teologia americana dels segles XVI i XVII, tema sobre el qual ha publicat també diverses obres.

En la mesura que molts dels textos que formen la recopilació que presentem han sigut publicats amb anterioritat —n'hi ha alguns que s'han editat en altres llengües, tal com s'indica—, el mateix autor ha revisat i recorregit els articles i s'ha encarregat també d'actualitzar-los en funció de la seva evolució intel·lectual. De fet, la redacció dels set textos, tal com afirmà Saranyana en la presentació de l'obra, es començà l'any 1978 i s'acabà l'agost de 2014. Es tracta de trenta-sis anys de treball i d'investigació que ara es veuen reflectits a les pàgines d'aquest llibre. Seguint les paraules del propi professor Saranyana, durant tot aquest temps, ha investigat, en últim terme, «la naturalesa del coneixement i la seva condició de possibilitat», quelcom que l'ha conduït a discutir la possibilitat de la metafísica. Pensem, per tant, en l'adequació de la tria de Duns Escot com a autor acompanyant i interlocutor en aquesta fita teòrica.

El llibre es compon de sis articles dedicats a la filosofia i a la teologia medieval de Joan Duns Escot, com també d'un epíleg sobre gramàtica especulativa focalitzat en Tomàs d'Aquino. Mentre els dos primers articles de l'obra, com veurem, ofereixen una visió més general del sistema escotista, els quatre darrers se centren en qüestions més específiques, sobretot pertanyents a la metafísica i a l'objecte que tracta. Cal advertir que els assajos es conclouen amb una nota final, o *post scriptum*, un agregat que dona sentit i caràcter d'acabament al grup de textos editats en la mesura que se n'hi remarca el comú denominador.

Tal com s'exposa a la nota preliminar (p. 11-16), esclaridora de l'evolució de l'autor barceloní, en aquesta obra, Saranyana intenta situar el sistema teòric del franciscà Joan Duns Escot en la història del pensament occidental i, sobretot, en relació amb la tradició tomista amb la

qual es topà. Quin és el lloc que ocupen Escot i l'escotisme en la història de la filosofia i en l'adveniment del pensament modern? La proposta escotista, així com la occamista, cal concebre-la com un punt d'inflexió en el camp teòric que culminà i finalitzà una etapa? Duns Escot representa realment un segon començament de la metafísica i l'inici d'una nova època respecte a aquesta qüestió? Entre el pensador d'Aquino i Duns Escot, cal parlar de continuïtat o de ruptura, d'oposició o d'acord? Saranyana intenta donar claus per respondre aquestes preguntes, les quals constitueixen problemàtiques latents al llarg de tot el text. En un punt de l'obra, s'hi afirma que «Duns es continuador del Aquinate; pero un continuador *sui generis*, moderno en muchos aspectos y tradicional en otros». Cal advertir, tanmateix, que, a pesar d'aquesta contraposició amb el pensador d'Aquino —quelcom que nodreix l'exposició i l'estudi de la proposta escotista—, l'adversari teòric de referència d'Escot fou Enric de Gant. En tot cas, l'obra que es presenta és un motiu de reflexió i de debat al voltant de la posició del Doctor Sutil en relació amb el seu passat i el seu futur i, amb tot, amb el seu pes dins el corrent filosòfic occidental.

El primer article, «Juan Duns Escoto en el atardecer» (p. 19-24), consisteix en un esbós biogràfic i bibliogràfic de la trajectòria de Josep-Ignasi Saranyana en referència a la seva investigació entorn d'Escot i l'escotisme. L'autor explica el motiu del seu interès pel pensador de Duns i pel gran debat intel·lectual del segle XIII, provocat per la recepció de la *Metafísica* d'Aristòtil a París. L'autor, a la vegada, constata la dificultat conceptual —tant a nivell teològic com filosòfic— de Duns Escot, que es tradueix en una dificultat d'accedir a la seva obra: «el Doctor Sutil ha constituïdo para mí un rompecabezas». Segons Saranyana, Duns Escot *pretengué refundar* la metafísica i intentà resoldre els problemes destapats

per la metafísica de Tomàs d'Aquino a partir de la tradició filosòfica agustinoaviceniana i bonaventuriana. En les darreries de la seva activitat investigadora, Saranyana afirma que Duns Escot és «el eslabón más importante entre la antigüedad y la modernidad (sin excluir a Kant ni a Heidegger), y que, al mismo tiempo, es el mejor contraste para entender la revolución aquiniana, consistente en el descubrimiento de la transcendentalidad del *esse*». Com es pot comprovar, en aquest primer assaig, s'hi poden trobar les concepcions de l'autor entorn del filòsof escocès i del lloc que ocupa en relació amb la història de la filosofia, concepcions en les quals no es prescindeix de certa perspectiva tomista. D'altra banda, però, a nivell teològic i en el *post scriptum*, Saranyana admet que «conviene olvidarse de Aquino si realmente se quiere desbrozar los caminos por los que camina la teología escotista».

En el segon capítol, titulat «El pensamiento teológico franciscano: San Buenaventura, Duns Escoto, Guillermo de Ockham» (p. 25-43), l'autor intenta emmarcar el filòsof escocès dins del corrent de pensament pròpiament franciscà, tot oferint-ne una exposició històrica. Saranyana presenta els trets fonamentals del pensament de l'antecessor cronològic d'Escot, Bonaventura de Bagnoregio, i del seu successor immediat, Guillem d'Occam. Amb tot, es recerca la relació de les tesis escotistes amb la seva espiritualitat franciscana o teologia de caràcter franciscà. En primer lloc, i després d'exposar el mètode de treball que seguirà, Saranyana presenta les tesis fonamentals del franciscanisme a partir de les síntesis descriptives d'alguns historiadors d'aquest moviment religiós (Jacques Chevalier, Agostino Gemelli i José Antonio Merino). Es resumeix el franciscanisme parlant de l'admiració que sent per la naturalesa i la primacia que atorga a la voluntat i a l'amor per sobre de l'intel·lecte. L'autor també sintetitza breument la

història i l'evolució dels frares menors i la seva relació amb la teologia entesa com a saber científic. Dels tres autors citats, Saranyana enumera les seves tesis filosòfiques —sovint deutores de la tradició aristotèlica— i, sobretot, detalla les tesis teològiques i les connecta amb les idees i les concepcions del propi Francesc d'Assís. Saranyana busca relacions d'influència mútua entre el pensament teològic dels tres mestres franciscans i l'opció de vida del *Pobriíss* d'Assís, fundador espiritual dels frares menors i precepte de la regla de l'orde. Cal dir que, en aquesta exposició, l'autor contraposa sovint la tradició franciscana —marcada pel corrent filosòfic i teològic de l'*augustinisme avicennià*— amb aquella iniciada pel pensament tomista. A la vegada, l'assaig procura exposar les relacions i les influències entre els tres autors, en tant que cronològicament consecutius.

En el tercer capítol, titulat «Onto-teología en Juan Duns Escoto» (p. 45-63), l'autor s'ocupa de la naturalesa de la teologia en el pensament escotista: per Duns Escot, és un saber especulatiu o és un saber pràctic? L'article s'ocupa de la consideració, la possibilitat i el fonament de la teologia natural o racional en el sistema de pensament de Duns Escot i, amb aquesta, de la consideració que rep la teologia sobrenatural en ell. Aquest estudi condueix Saranyana, guiat per la mateixa especulació d'Escot, a redefinir o refundar el mateix concepte de metafísica. Com considera Escot, en tant que *homo viator*, Déu o l'«ésser infinit»? I què en diu —o en pot dir— respecte a la metafísica? L'home pot parlar racionalment de Déu? En aquestes preguntes de caràcter epistemològic, fonamentals per entendre el pensament de l'escocès, entra en joc la distinció entre les ciències de la física, la metafísica (o ontologia o teologia natural), la teologia sobrenatural i la *ciència beata o superior*. La correcta delimitació de cada disciplina i la possibilitat de fer-ho van estrictament relacionades

amb la consideració del primer objecte de l'intel·lecte humà, en la qual és rellevant la distinció escotista entre l'home en el seu estat actual (*pro statu isto*) i l'home en la seva pròpia naturalesa. En el plantejament escotista, hi apareix la separació entre la filosofia i la teologia, dues disciplines amb objectes d'estudi i mètodes diversos, incommensurables entre si. En aquest marc teòric, i amb caràcter de mitjancera, apareix una *nova* ciència, amb un mètode i un objecte d'estudi propis: l'ontologia, ciència d'allò que és comú en tot ens. Mentre la teologia s'ocupa de l'«ésser revelat», l'ontologia s'ocupa de l'«ésser en tant que ésser». Aleshores, Déu, en tant que ésser, formarà part també de l'objecte d'estudi de l'ontologia. En altres paraules, l'ontologia conté la teologia natural. Arran d'aquesta conseqüència teòrica, el professor Saranyana parla de l'inici de la fallida de la ciència teològica, caiguda que, segons ell, es culminarà amb Guillem d'Occam. De fet, Saranyana, que contraposa Escot a Tomàs i fa al·lusions a Heidegger quan ho estima necessari, s'interroga sobre els riscos d'aquest nou sistema de pensament i les conseqüències que pot portar, com l'agnosticisme d'Occam, el panteisme o el risc d'excloure Déu de l'horitzó natural de l'home. En tot cas, la reconsideració de la metafísica entesa com a ontologia per part d'Escot superà les tradicions prèvies i «abrió nuevas perspectivas a la metafísica aristotélica». L'ontologia es planteja com una ciència de trobada entre la filosofia i la teologia sobrenatural i, així, com una solució al problema medieval per antonomàsia entre la fe i la raó. De fet, la instauració del nou pla de l'ontologia, amb un estatus epistemològic propi, constitueix l'avantsala de la modernitat. Ara bé, l'element clau que possibilita tota aquesta construcció és la noció de la univocitat del concepte d'ésser, que elimina la noció de l'analogia de l'ésser tomista.

El quart capítol o article, titulat «Primo in intellectu cadit ens: Juan Duns Escoto frente a Tomás d'Aquino», tracta de qüestions essencialment epistemològiques. L'autor intenta exposar l'oposició i la incompatibilitat dels dos grans pensadors medievals —Duns Escot i Tomàs d'Aquino— a partir de la interpretació que tots dos feren de l'aforisme del títol: «Primo in intellectu cadit ens». Aquesta exposició esdevé el punt de partida per presentar amb evidència la diversitat dels plantejaments filosòfics en els citats autors. Després d'exposar assumptes preliminars per establir el punt de partida, Saranyana declara quin és el *primum cognitum a nobis* per a cada autor, l'objecte propi i primer de l'intel·lecte. En aquesta qüestió radica la distància entre els dos autors. Ara bé, l'origen d'aquesta diferència rau en les diverses concepcions que professaren respecte a l'estat present de l'home després del pecat original, quelcom que condiciona el coneixement i el comportament de les persones. Mentre en Aquino no hi ha canvi, en Escot, hi trobem un considerable punt d'inflexió en l'estat de l'home després de la caiguda en el pecat. Les conseqüències gnoseològiques de la distinció escotista entre la condició *pro statu isto* i la naturalesa pròpia de l'home són, fonamentalment, allò que diferencia les dues aproximacions: la tomista i l'escotista. Allò que primer coneixem, el *primum cognitum*, segons Escot, no és Déu, sinó l'ens en tant que ens, l'ésser en la seva totalitat. Ell distingeix dos tipus de coneixement: el natural, que equival a la intuïció, i el racional, que equival a l'abstracció, i dóna una prioritat màxima a la intuïció intel·lectual del singular. En el pensament epistemològic d'Escot, també és rellevant la distinció que efectua entre el coneixement reflexiu (*intellectus ut ratio*) i el coneixement espontani (*intellectus ut natura*). Com es pot deduir, aquest quart capítol del llibre és una exposició de les concepcions i de les aportacions episte-

mològiques d'Escot, no exemptes de complexitat, a la història de la filosofia.

En el cinquè capítol, s'hi discuteix l'estatus científic de la teologia en l'època medieval tardana. Porta per títol «Sobre la teología como ciencia práctica en el siglo XIV» (p. 79-93) i s'hi exposa la polèmica sobre la diferència entre la teologia especulativa i la teologia pràctica en autors com Martí Luter, Tomàs d'Aquino i Duns Escot. El text s'inicia presentant la proposta luterana i la visió protestant de la teologia com un saber pràctic, i continua amb el plantejament tomista, el qual alterà la tradició i fou el primer que va considerar la teologia com un saber especulatiu. Escot, d'altra banda, centrà el debat en la naturalesa de les nocions de praxi i especulació, la naturalesa del que és pràctic i la naturalesa del que és especulatiu, així com la relació que totes dues tenen amb l'intel·lecte. Si per Tomàs la teologia era una disciplina merament especulativa, Escot la va concebre com una ciència eminentment pràctica, ocupada de donar les claus apropiades a l'home per assolir la benaurança de la plena salvació. Saranyana exposa el moviment teorètic que dugué a terme Escot per argumentar la seva posició. Aquesta consideració respecte a la teologia ens guia al nucli teòric del llibre: la contraposició (o no contraposició) entre la metafísica de Tomàs d'Aquino i la metafísica de Duns Escot. Cal dir, tal com molt bé advertí el professor Jaume Mensa a la presentació del llibre, que tal oposició doctrinal és molt patent entre els primers escotistes —com en el català Antoni Andreu— i els primers tomistes, en la mesura que es dedicaren a refermar i clarificar les posicions dels seus mestres respectius.

En el darrer capítol, abans de passar a l'epíleg, el professor exposa la lectura heideggeriana de la síntesi escotista, és a dir, analitza la tesi d'habilitació del filòsof alemany defensada a la Universitat de Friburg l'any 1915. El capítol es titula «Juan Duns Escoto leído por Martin

Heidegger» (p. 95-109). Aquesta tesi estava dedicada al comentari d'un opuscle de Tomàs d'Erfurt, possible deixeble de Duns Escot, que Heidegger atribuï erròniament al filòsof escocès. Saranyana fa un esbós de les coordenades de les posicions filosòfiques de Heidegger, entre les quals es troben les concepcions escolàstiques sobre l'universal i la noció d'*ens* escotista. L'escolàstica medieval fou font d'admiració i d'inspiració del filòsof alemany, més enllà de constituir part de la seva primera formació filosòfica. A l'assaig, s'hi exposen les tres primeres conclusions de la tesi d'habilitació de Heidegger, en les quals es comprova com eixamplà la via especulativa traçada per Escot i superà, en certs casos, les pròpies limitacions de la lògica medieval. Heidegger rellegí i elaborà alguns conceptes escotistes, «fluïdificant» —en paraules de Saranyana— Escot i, amb ell, certes construccions escolàstiques. L'anàlisi de l'ús que Heidegger féu de la proposta escotista constitueix una bona ocasió per reflexionar, també, sobre la relació entre la filosofia clàssica i la doctrina cristiana, com també sobre l'apropiació històrica que es donà entre totes dues, tensió que també s'adverteix en la mateixa obra d'Escot. Amb tot, en presentar la proposta heideggeriana en relació amb Escot, el professor Saranyana tanca el recull d'assajos analitzant la importància posterior del pensament escotista. L'estudi de Heidegger, sobretot de la seva primera etapa de formació, constitueix una avinentesa per determinar l'abast que tingueren les propostes escotistes més enllà dels seus seguidors immediats.

El volum es tanca, com ja s'ha dit, amb un epíleg sobre gramàtica especulativa que es basa en el pensament de Tomàs d'Aquino. Aquest article, tal com defineix el mateix autor en la nota preliminar a l'obra, versa sobre «la posibilidad de verter el contenido de una lengua en otra, es decir, sobre la posibilidad y legitimidad de la traducción». El text es fo-

namenta en les idees sobre la traducció exposades per Tomàs en el *proemium* d'un opuscle informe, el qual fou redactat per criticar un text anònim unionista que feia ús de textos patristics. El mal llatí que Tomàs troba en el text el portaren a analitzar filosòficament el fet de traduir i a endinsar-se en qüestions hermenèutiques i d'exegesi dels Pares de l'Església. Així, el Doctor Angèlic arribà a escriure una descripció de les característiques del «bon traductor» i a ocupar-se de qüestions hermenèutiques d'alt interès filosòfic. Saranyana, a partir d'aquest text, intenta definir el terme *sententia*, el «significat» i el «significant» i la seva relació amb la cosa concreta, en tant que elements tots els quals són rellevants en l'acte de la traducció. La materialitat del significat i la immaterialitat del significat —que és la idea o universal medieval— posa en perill la possibilitat de fer la traducció i condueix inevitablement al problema del llenguatge i del coneixement per antonomàsia: com es pot, doncs, arribar al singular? L'autor de l'assaig connecta el text de Tomàs d'Aquino amb la història del llenguatge i amb la lògica moderna. L'assaig, que finalitza amb una citació del papa Pau VI, acaba parlant del problema del llenguatge aplicat al discurs de la teologia, que en constitueix un ús particular en tant que el seu subjecte és sobrenatural. En la parla teològica, els problemes de la traducció s'accentuen i, a més, cal realitzar un esforç per mantenir les «paraules fonamentals» o els enunciats fonamentals per fer efectiva l'expressió de la fe.

Com es pot advertir, l'obra que presentem és un recull d'estudis —exceptuant el darrer— entorn de la figura i l'obra filosòfica i teològica de qui fou un dels pensadors més rellevants del final de l'escolàstica. Les qüestions que no són essencialment relatives a Escot constitueixen, en aquesta obra, una ocasió per conèixer el sistema escotista des d'una altra perspectiva —estem pensant, per exemple, en

l'assaig dedicat a Heidegger—. La perspectiva tomista, present gairebé al llarg de tots els capítols, també és un motiu d'enriquiment de l'exposició i la interpretació d'Escot, encara que potser exigeix certa familiarització del lector amb el pensament escotista en conjunt. L'obra no es pot considerar una introducció didàctica a les tesis escotistes —d'altra banda, d'una complexitat molt considerable— apta per a estudiants, sinó un recull de textos que penetren i que intenten explicar des d'altres enfocaments algunes de les idees principals plantejades pel filòsof escocès, quelcom dirigit a lectors avesats a l'escotisme i a la filosofia escolàstica. Cal reconèixer que l'obra té la capacitat d'incitar a reflexionar, des d'una perspectiva històrica, sobre el lloc que mereix Escot en els manuals i en les històries de la filosofia: sembla evident que el mètode d'anàlisi escotista i algunes de les seves propostes el pregonen com un fundador d'una nova manera de fer i d'entendre la filosofia, quelcom que es justifica si pensem en la reconsideració que proposà de la metafísica. Ara bé, i aquesta és la qüestió més punyent al llarg del text, podem entendre Duns Escot sense Tomàs d'Aquino? Els dos autors constitueixen dos grans exponents de la filosofia de la baixa edat mitjana, tanmateix, amb sistemes de pensament diversos en molts sentits. La noció d'analogia de l'ésser tomista vers la noció de la univocitat de l'ésser, o la divergència en la manera d'entendre la teologia i la filosofia, són qüestions conceptuals que cal tenir presents en fer-ne la valoració. En tot cas, el professor Saranyana ens adverteix: estudiar el pensament escotista és entrar en un «largo duelo con su grandiosa síntesis metafísica, punto culminante de la *via antiqua*, por una parte, y puerta abierta al mismo tiempo a la *nova*, que no es tan *nova*, que sigue, más o menos, el itinerario de la *antiqua*». Amb tot, l'obra constitueix una nova formulació i actualització del pensament d'un gran exponent de

la filosofia medieval, una tasca de no poca envergadura, que condueix a *reconsiderar* debats i a obrir línies noves d'investigació respecte a aquesta temàtica. Des d'aquí, només ens manca agrair al professor Josep-Ignasi Saranyana que ens hagi brindat aquest recull de textos, fruit d'una vida de recerca i meditació.

Referències bibliogràfiques

- SARANYANA, Josep-Ignasi (1985). *Historia de la filosofia medieval*. Pamplona: Ediciones Universidad de Navarra.
- (1997). *La discusión medieval sobre la condición femenina*. Salamanca: Publicaciones Universidad Pontificia de Salamanca.
- (2003). *La filosofía medieval: Desde sus orígenes patristicos hasta la escolástica barroca*. Pamplona: Ediciones Universidad de Navarra.

Maria Cabré Duran

Universitat Autònoma de Barcelona

<http://dx.doi.org/10.5565/rev/enrahonar.655>

BIRULÉS, Fina (2014)

Entre actes: Entorn de la política, el feminisme i el pensament

Barcelona: Trabucaire, 168 p.

ISBN 978-2849741832

En *Entre actes: Entorn de la política, el feminisme i el pensament*, Fina Birulés nos invita a pensar y a seguirla, junto con otras pensadoras y pensadores, a través de un recorrido filosófico y político que trata temas de gran interés para el pensamiento actual. Dividido en dos partes, el libro recoge distintos textos que se articulan en torno a su preocupación por encontrar el vínculo entre la diferencia y la libertad política en el marco del feminismo. Además, recoge el compromiso del Seminario de Filosofía y Género de la Universidad de Barcelona por leer y recuperar las obras de las filósofas del siglo xx. Integrado por escritos separados e independientes, cuestiones como la libertad política, la diferencia sexual, el mundo común y el legado feminista son analizadas a lo largo del libro.

Al començar, la autora senyala que, con la palabra *entreactos*, quiere indicar

que cualquier gesto de pensar, reflexionar, supone un cierto alejamiento de la acción, un momento de distancia respecto a la actuación en el mundo común. Esta idea de intervalo, tanto temporal como espacial, que une momentos diversos pero conectados, se encuentra presente no solo como propuesta metodológica, sino también teórica. En la primera parte, titulada «De cómo repensar la libertad política», ofrece una serie de reflexiones y herramientas para pensar lo político, la categoría mujer y los desafíos que han planteado las distintas propuestas teóricas del feminismo. Al nombrar las paradojas que el pensamiento feminista ha generado, se embarca en una tarea crítica que contempla las complejidades del hecho de actuar en el mundo y pretende *desestabilizar de manera creativa lo que nos ha sido dado*, no para rechazar lo propuesto, sino para trazar nuevos senderos, despla-